

371.011
B68

P-У

1595p

Український державний педагогічний університет
ім. М. Драгоманова

На правах рукопису

ВОЛОШИНА ГАННА ПЕТРІВНА

СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
/на матеріалах уроків мови і читання/

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Головко -

Київ - 1995.

БІБЛІОТЕКА
ім. М. П. Драгоманова

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310873

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному інституті ім. П.Г.Тичини

Науковий керівник – професор, кандидат педагогічних наук
Киричук Олена Іванівна

Офіційні опоненти – член-кориспонтент АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Бондар Володимир Іванович

– кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Скрипченко Надія Федорівна

Провідна організація – Черкаський державний університет
ім. Б.Хмельницького

Захист відбудеться 29. 05 1996 о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради _____ в

Українському державному педагогічному університеті
ім.М.Драгоманова /252030, м.Київ-30, вул.Пирогова,9/

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
Українського державного педагогічного університету
ім. М.Драгоманова.

Автореферат розіслано _____ 1996р.

Вчений секретар Долинська
спеціалізованої вченої ради _____ Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність дослідження. На сьогодні екологічна освіта є однією з найбільш актуальних проблем людства. Історичний аналіз причин виникнення та загострення екологічної кризи і пошуки шляхів її подолання поступово привели наукову думку до необхідності широкого залучення всіх верств населення до її розв'язання. Як засвідчив світовий досвід, ефективною формою такого залучення є належним чином організована система екологічної освіти, що останнім часом сформувалась у самостійну галузь педагогічної теорії і практики з притаманним їй понятійним апаратом, метою, змістом, завданнями та принципами.

Оскільки екологічна освіта ставить за мету докорінну зміну психологічних особливостей людини щодо її стосунків з природою, перетворення їх із споживацьких на екологічно відповідальні, особисто значущі, то це й зумовлює високий рівень її актуальності в сучасному світі.

На жаль, суспільство недостатньо підготовлене до рівня відповідальності, адекватного станові навколишнього середовища. Молоде покоління не володіє знаннями та розумінням екологічних взаємозв'язків і їх впливу на здоров'я людини та генофонд нації. Споживацький спосіб життя, обмежена світоглядна культура, недостатній розвиток творчого мислення не дають змоги сприймати проблеми довкілля як особисто значущі. Тому вдосконалення системи освіти і виховання в сфері навколишнього середовища на всіх рівнях набуває надзвичайно важливого значення.

Виходячи з того, що особистість найбільш інтенсивно формується в період шкільного віку, то саме школа покликана

відіграти провідну роль у підготовці підростаючого покоління до життя в умовах загострення екологічної кризи. Тому в наш час розробка питань теорії і практики шкільної екологічної освіти і виховання, і, як кінцевої мети – формування екологічної культури особистості, набувають важливого значення.

Аналіз філософської та педагогічної літератури свідчить про те, що засади екологічної освіти склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох, в тому числі і наших визначних вітчизняних вчених і педагогів К.Д.Ушинського, В.І.Вернадського, В.О.Сухомлинського.

Дослідниками вивчалися і розроблялись мета, завдання і принципи екологічної освіти і виховання /І.Д.Зверев/, система екологічної освіти в середній школі /О.М.Захлебний/, питання теорії і практики формування відповідального ставлення школярів до природи /І.Т.Суравегіна/, особливості екологічної освіти і виховання при вивченні конкретних шкільних курсів /С.В.Васільєв, А.С.Волкова, Я.І.Габєв, Т.В.Кучер, І.С.Матрусов, Г.Д.Панченко, М.В.Самоїленко, Н.Ф.Скрипченко, Д.І.Трайтак, Н.А.Пустовіт, В.Д.Шарко та ін./.

Важливі питання екологічної освіти і виховання розробляються останнім часом вченими інституту педагогіки АПН України: вплив народних традицій на процес природоохоронного виховання /В.І.Скутіна/, роль педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського у системі екологічного виховання учнів /З.М.Шевців/, зміст учнівських дослідних робіт з екології в позашкільних закладах /Г.П.Пустовіт/.

Існує ряд досліджень, в яких автори розробляють як загальні положення, так і окремі аспекти екологічної освіти і виховання молодших школярів /Н.М.Артеменко, С.Бабаджанова,

М.М.Вересов, Л.О.Данік, О.І.Киричук, Д.М.Китяжева, А.Т.Овчінкінова, А.А.Плешаков, Г.С.Тарасенко, О.М.Ткаченко та ін./.
Проте ці дослідження торкаються переважно основ наук природничого циклу.

Разом з тим практично не використовується освітньо-виховний потенціал гуманітарних предметів. Виключенням є декілька дисертаційних досліджень, в яких ці питання знайшли своє часткове відображення / О.М. Дорошко - вища школа; О.В.Лабенко, В.І.Флоря, С.І.Фоміна - середня/. Потенційні можливості уроків мови і читання в початковій школі з точки зору виховання на їх матеріалі екологічної культури не знайшли свого відображення у наукових дослідженнях. Досвід систематичної роботи з молодшими школярами у навчально-виховному процесі не одержав ще достатнього узагальнення і поширення.

Отже, вибір теми нашого дослідження "Стимулювання екологічної активності молодших школярів" / на матеріалах уроків мови і читання/ викликаний недостатньою теоретичною розробкою, загальною актуальністю, об'єктивною потребою школи в удосконаленні даного процесу. Установлення вікової межі - 1-4 класи - обумовлено тим, що саме початкова школа є першою і важливою ланкою у системі екологічної освіти і виховання підростаючого покоління.

Об'єкт дослідження - формування екологічної активності учнів загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження - педагогічні і соціально-психологічні умови стимулювання екологічної активності молодших школярів у процесі організації навчально-пізнавальної діяльності.

Мета дослідження - науково обґрунтувати комплекс за-

способів педагогічного стимулювання екологічної активності молодших школярів на уроках мови і читання.

Гіпотеза дослідження – педагогічне стимулювання екологічної активності молодших школярів на уроках мови і читання може стати ефективнішим за умови цільної взаємодії зовнішніх /екологізація змісту програмового матеріалу, безпосереднє та опосередковане спілкування з природою/ та внутрішніх /афективного, когнітивного, аксіологічного/ чинників.

Відповідно до предмета, мети, гіпотези дослідження необхідно було розв'язати такі завдання:

- розкрити зміст поняття "екологічна активність особистості молодшого школяра", визначити структуру і емпіричні кореляції її діагностики;

- проаналізувати стан екологічної освіти і виховання у початкових класах та виявити рівні екологічної активності школярів;

- розробити та експериментально перевірити методику стимулювання екологічної активності учнів молодших класів на уроках мови і читання.

Теоретико-методологічних основ були: Закон про освіту; програма "Освіта" /Україна XXI ст./; ідеї педагогіки про активізацію предметно-перетворюючої і навчально-пізнавальної діяльності школярів, закономірності розвитку індивідуальності і формування особистості, ідеї особистісно-розвиваючого підходу до організації навчально-виховного процесу; вчення В.І.Вернадського про ноосферу; в якому науково обгрунтована історична єдність людини і природи, необхідність і можливість гармонізації взаємостосунків між суспільством і

природним середовищем.

Методи дослідження: у процесі дослідження були використані методи, які забезпечили вивчення екологічної активності молодших школярів як динамічної системи, її діагностику і формування: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем дослідження; вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду; педагогічне спостереження; бесіди, анкетування; метод експертної оцінки; педагогічний експеримент /констатуєчий і формуючий/; методи статистичної обробки емпіричних даних.

Використано досвід роботи дисертанта як учителя початкових класів, учителя мови та літератури. Слід зазначити, що робота проводилась в рамках держбюджетної теми "Екологічне виховання молодших школярів в національній школі".

Дослідження проводилось поетапно протягом 1987-1994 років у школах м. Умані та Уманського району Черкаської області.

На першому етапі дослідження /1987-1989 р./ вивчено філософську, психолого-педагогічну літературу, шкільну документацію, частково зібрано емпіричний матеріал на базі шкіл Черкаської області. І на цій основі розроблено вихідні положення та методику дослідження.

На наступному етапі /1989-1993 р./ було проведено констатуєчий експеримент, за результатами якого складена програма формуючого експерименту. Протягом цих років розроблено методичні рекомендації для учителів початкових класів щодо стимулювання екологічної активності молодших школярів на уроках класного та позакласного читання і мови.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що застосований системний підхід в дослідженні феномена "екологіч-

на активність особистості молодшого школяра", обгрунтовано зміст даного поняття; виявлено зовнішні фактори та внутрішні умови його стимулювання; розкрита роль набуття емоційно-чуттєвого досвіду; конкретизовано форми, методи та прийоми впливу на структурні компоненти екологічної активності школярів.

Теоретичне значення: визначено критерію та показники рівнів сформованості екологічної активності молодших школярів, її структуру та характер взаємодії між окремими компонентами, простежена динаміка екологічної активності і особливості її становлення протягом навчання в початкових класах.

Практичне значення. Розроблені методичні рекомендації та система визначених засобів стимулювання екологічної активності молодших школярів можуть бути використані в масовій практиці вчителями початкових класів школи, навчальному процесі педучилищ і педвузів, у системі підвищення кваліфікації учителів.

Особистий внесок автора складають наукове обгрунтування критеріїв та показників екологічної активності молодших школярів, визначення функції емоційно-чуттєвого досвіду учнів, розкриття ролі взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів у процесі стимулювання названого феномена особистості.

Надійність і вірогідність наукових результатів забезпечується реалізацією системного підходу до аналізу проблеми і теоретичним обгрунтуванням вихідних положень, різноманітністю методів та відповідністю їх предмету, меті та завданням дослідження, якісним та кількісним аналізом одержаних результатів.

На захист виносяться такі положення:

1. Змістовою стороною поняття "екологічна активність особистості молодшого школяра" виступає стійке особистісне утворення динамічного характеру, що являє собою не окрему рису особистості, а її інтегральну якість, яка складається із комплексу емоційних, інтелектуальних, характерологічних властивостей, що виявляються у вільній, ініціативній, внутрішньо необхідній діяльності спілкування з природою.

2. Структурними компонентами цього поняття є: афективний, що визначає емоційне ставлення до навколишнього середовища, наявність емоційного досвіду спілкування з природою, естетичні переживання на емоційному рівні; когнітивний /об'єм природоохоронних знань, знання правил поведінки людини в природі, розуміння значущості явищ, що відбуваються, їх суті; аксіологічний /інтерес і потреба в громадській діяльності, система ціннісних орієнтацій, що відповідають вищим потребам особистості/; праксеологічний /наявність досвіду роботи по перетворенню та відтворенню навколишнього середовища, сформованість виконавчих та організаторських умінь і навичок і значущість особистого внеску в ту чи іншу роботу, вияв при цьому ініціативи і творчості/.

3. Ефективними засобами стимулювання екологічної активності є: метод набуття емоційно-чуттєвого досвіду безпосереднього чи опосередкованого спілкування з природою, що впливає практично на всі компоненти екологічної активності молодшого школяра; форми, методи, прийоми, що діють на афективний, когнітивний, аксіологічний і праксеологічний компоненти активності особистості /екскурсії, казки, уроки мови на природі, ігрові мето-

ди, фенологічні та екологічні оповідання-загадки, п'ятихвилинки поезії, інтегровані уроки, ситуативні завдання, різноманітні види творчої діяльності/.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалась: в ході дослідно-експериментальної роботи в школах м.Умані і району /Черкаська область/, які працювали за методичними рекомендаціями, розробленими дисертантом; на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Формування творчої особистості вчителя для оновлюваної національної школи"/Умань, 1993/; на міжнародній науково-практичній конференції "Екологія і освіта: проблеми теорії і практики"/Умань, 1994/; на республіканській науково-практичній конференції "Екологічне виховання в закладах народної освіти"/Черкаси, 1990/; на міжвузівських науково-практичних конференціях "Павло Тичина - поет, педагог, громадянин" /Умань, 1991/; "Актуальні проблеми підготовки вчителя" /Умань, 1990/; "Навчально-виховна робота з учнями сільських малокомплектних шкіл"/Черкаси, 1990/; "Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості" /Умань, 1992/; "Екологічне виховання" /Черкаси - Умань, 1993/; "Проблеми підготовки вчителя національної школи"/Умань, 1995/; на курсах підвищення кваліфікації учителів початкових класів /Умань, Черкаси, 1987-1993/.

Основний зміст дисертації відображено у 21 публікації.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, що нараховує 148 назв та додатків. Зміст роботи викладено на 163 сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження:

формується об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження; дається коротка характеристика теоретичних основ і методів дослідження; розкривається наукова новизна, теоретична і практична цінність роботи; визначаються положення, що вносяться на захист, шляхи апробації результатів дослідження.

У першому розділі "Екологічна активність школяра: теорія і практика" аналізується історичний розвиток і становлення вітчизняної природоохороної думки.

Оскільки протягом останнього десятиріччя розуміння кінцевої мети екологічної освіти і виховання змінювалось і уточнювалось, у дисертації дано порівняльний аналіз тлумачення цього поняття окремими спеціалістами. Так, наприклад, І.Д.Зверев, О.М.Захлебний, А.Е.Турдікулов вважають, що основою для формування екологічної освіти повинні складати знання. Деякі /І.Д.Зверев, І.Т.Суравєгіна, В.Т.Хаврель/вказують на те, що ефективним засобом вирішення даної проблеми є формування ціннісних орієнтацій. Крім цього, І.Д.Зверев, Т.В.Кучер, А.Е.Турдікулов значну увагу приділяють організації екологічної діяльності школярів. Проте ніхто з учених не вказує на те, що основна мета і засіб формування екологічної культури особистості – це допомога в реалізації екологічного потенціалу дитини, створення умов для її самореалізації.

В цілому аналіз літератури показує, що вченими сформульовані основні положення екологічної освіти і виховання, визначена мета, завдання, принципи і зміст навчально-виховної роботи у галузі навколишнього середовища.

Розкривши в дисертаційному дослідженні зміст понять "екологічна культура", "екологічне виховання і освіта" та "активність особистості"/В.І.Бондар, В.Ф.Паламарчук, Л.Г.По-

доляк/, ми обґрунтували зміст поняття "екологічна активність особистості молодшого школяра", що дало змогу більш глибоко зрозуміти досліджуваний феномен як систему, що проявляється в єдності афективного, когнітивного, аксіологічного і праксеологічного компонентів активності, визначених акад. О.В.Киричуком.

Обґрунтувавши змістову сторону названої чотирьох-компонентної структури екологічної активності особистості, ми визначили її критерії /емоційне ставлення до природи; знання моральних норм і правил поведінки людини в природі, розуміння значущості явищ, що відбуваються, їх суті; система ціннісних орієнтацій, що відповідають вищим потребам особистості; наявність досвіду роботи по перетворенню та відтворенню навколишнього середовища, вияв при цьому ініціативи і творчості/.

На основі даних критеріїв нами встановлені рівневі характеристики учнів: нульовий, низький, середній, високий.

Нульовий рівень - стійка екологічна пасивність учня, прояв антиекологічної активності, яка характеризується відхиленням від загальноприйнятих норм. Неспроможність насолоджуватись красою природи, нерозуміння найпростіших понять, невідання аналізувати різні ситуації взаємовідносин людини і природи, нерозуміння її цінності в житті людини.

Низький рівень - ситуативна, нестійка екологічна активність учня, що залежить від випадкових обставин. В різних ситуаціях проявляється по-різному. Зовнішні мотиви домінують над внутрішніми. Ситуативне сприймання краси природи. Поверховий аналіз різних ситуацій, що складаються між людиною і природою. Нерозуміння цінності природи в житті людини і суспільства.

Середній рівень - стійка репродуктивна екологічна активність, яка з одного боку є задоволенням потреби у визнанні, а з іншого - збуджується матеріальними і моральними стимулами. Ситуативне сприймання краси природи. Уміння оперувати поняттями, розуміння явищ, що відбуваються в природі, стосунків, які існують між людиною і природою, розуміння її цінності в житті людини і суспільства. Творчі елементи у ставленні до перетворювальної діяльності наявні, але, як правило, вони ситуативні.

Високий рівень - стійка продуктивна екологічна активність з високою частотністю самостійності і ініціативи в діях і вчинках, що стимулюється потребою в творчості, наднормативною по відношенню до природи, уміння насолоджуватись її красою. В діяльності переважають творчі елементи.

На основі визначених рівнів нами були складені індивідуальні характеристики учнів молодшого шкільного віку з різними рівнями сформованості екологічної активності як інтегральної якості особистості, що характеризує емоційне ставлення школярів до природи; знання і розуміння ними суті явищ, що відбуваються в природі, спроможність дати їм правильну оцінку; об'єктивно оцінити вчинки і поведінку людей відносно природи, адекватна самооцінка поведінки; прояв самостійності, ініціативи і творчості по відношенню до навколишнього середовища.

Дослідженням було охоплено 256 учнів м. Умані і Уманського району. Результати зрізу наведені в табл. №1.

Дані таблиці свідчать про те, що майже однакова кількість учнів мають низький і середній рівень екологічної активності і лише 13,3% - високий.

ТАБЛИЦЯ 1.

Загальна характеристика розподілу
учнів 1-4 класів, за рівнями сфор-
мованості екологічної активності.

Тип школи:	Рівні екологічної активності						
		нульовий	низький	середній	високий	%	
		Абс.Х	Абс.Х	Абс.Х	Абс.Х		
	Д	88:5	5,7	21 23,9	46 52,3	16 18,1	100
Міська	Х	107:14	13,3	56 52,3	28 26,2	9 8,4	100
1-4 кл.	Р	195:19	9,8	77 39,5	74 37,9	25 12,8	100
	Д	34:3	8,8	19 25,6	16 47,1	6 17,6	100
Сільська	Х	27:5	18,5	9 33,3	10 37,1	3 11,1	100
1-4 кл.	Р	61:8	13,1	18 25,9	26 42,6	9 14,8	100
Разом		256:	27 10,5	95 37,1	100 39,1	34 13,3	100
Стандартне відхи- лення	Sp= p(100-p)		30,6	48,8	48,8	33,9	
Стандартна похиб- ка	Sp Mp= ---- n		6	4,9	4,9	5,8	
Досто- вірність	t= ---- Mp		1,7	7,6	7,9	4,3	

Викликає тривогу той факт, що поряд з цим 10,5% школярів початкових класів знаходяться на нульовому рівні екологічної активності. Результати дослідження також свідчать про те, що даний показник серед дівчаток значно вищий, ніж серед хлопчиків, а учні сільських шкіл мають децю вищий показник сформованості даного феномена особистості, ніж учні міських шкіл.

У другому розділі "Удосконалення змісту, форми і методів стимулювання екологічної активності молодших школярів" визначаються зовнішні і внутрішні фактори-умови та засоби і шляхи стимулювання екологічної активності учнів початкових класів на уроках мови і читання, аналізуються результати експериментальної педагогічної технології.

Основними завданнями формулюючого експерименту були:

- виявити оптимальні умови, за яких екологічна активність школярів буде значно підвищуватись;

- визначити дієвість експериментальної методики на підвищення рівня екологічної активності молодшого школяра.

Одне з важливих питань нашого дослідження, яке потребувало глибокого осмислення - це процес стимулювання екологічної активності. Він не може бути ефективним без вияву зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на афективний, когнітивний, аксіологічний і праксеологічний компоненти активності особистості.

До зовнішніх факторів ми відносимо природу, безпосереднє чи опосередковане спілкування з нею та зміст програмового матеріалу, що вивчається на уроках мови і читання в початкових класах.

Провівши ретельний кількісний та якісний аналіз підручників, ми впевнились, що вони містять достатню кількість

текстів екологічного спрямування. Але, що стосується впливу на компоненти активності, то слід зазначити, що найбільша кількість текстів сприяє формуванню знань про природу, правила поведінки в ній, екологічні взаємозв'язки. Матеріалів, які діють на емоційну сферу учнів, розвивають їх емоційне ставлення до навколишнього світу значно менше. Недостатня кількість і текстів, які допомогли б екологічній самореалізації дитини через її діяльність. Це негативно впливає на стимулювання екологічної активності школярів. Адаже на даному віковому етапі домінуючими є зовнішні фактори, так як саме вони сприяють розвитку інтересу до природи, формуванню потреб, мотивів, пошуку ідеалів, які ми відносимо до внутрішніх умов стимулювання екологічної активності.

Зовнішні і внутрішні фактори в своїй сукупності допомагають школярам у набутті емоційно-чуттєвого досвіду спілкування з природою; поглиблюють знання про навколишнє середовище та правила поведінки в ньому, виховують допитливість, бажання наблизити до себе природу, пізнати і зрозуміти її, сприяють розвитку спостережливості, розвивають уявність і спроможність вдивлятись у фарби і вслухатись у звуки природи, передавати свої відчуття за допомогою слів; оцінювати своє і чуже ставлення до навколишнього світу, а також оцінювати моральну, естетичну, економічну цінність природи в житті людини і суспільства; розширюють коло об'єктів природи, з якими здійснюється взаємодія дитини.

Одне з основних положень, яким ми керувались при проведенні уроків мови і читання, полягало у використанні екологічного потенціалу текстів для впливу на різні компоненти активності особистості. При цьому ми виходили з припу-

чення, що одним з найефективніших засобів стимулювання екологічної активності молодшого школяра є метод набуття емоційно-чуттєвого досвіду спілкування з природою, який полягає у поглибленні та розвитку емоційно-чуттєвої сфери і діє практично на всі компоненти активності /афективний, когнітивний, аксіологічний і праксеологічний/.

На основі узагальнення передового педагогічного досвіду, власного досвіду роботи в школі та досягнень педагогічної науки нами також визначені форми, методи, прийоми, які впливають на кожен із названих компонентів активності особистості і можуть застосовуватись як на уроках мови, так і на уроках читання:

- екскурсії, уроки мови на природі, казки насамперед сприяють активному сприйманню навколишнього середовища, розвивають емоційне ставлення до природи, тобто, діють переважно на афективний компонент активності особистості;

- ігрові методи, фенологічні та екологічні оповідання-загадки в основному розширюють знання про природу, екологічні взаємозв'язки в ній, формують відповідальне ставлення до навколишнього середовища /когнітивний компонент/;

- п'ятихвилинки поезії, інтегровані уроки, створення різноманітних педагогічних ситуацій екологічного спрямування головним чином сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, що відповідають вищим потребам особистості /аксіологічний компонент/;

- виконання найрізноманітніших творчих завдань впливають на розвиток екологічного потенціалу дитини, виконавчих та організаторських умінь і навичок по перетворенню та відтворенню природного середовища, власного бачення навколишнього

світу та утілення почуттів, що виникли, в своїй творчості /практично-педагогічний компонент/.

Слід зазначити, що такий розподіл засобів впливу на компоненти активності децю умовний. При проведенні дослідно-експериментальної роботи ми керувались тим, якої сфери особистості /емоційної, інтелектуальної, дієвої/ вони торкаються в першу чергу.

В ході формуючого експерименту, який здійснювався за розробленою нами програмою і методикою, відбулися зміни в розподілі школярів за рівнями сформованості екологічної активності: домінуючим став середній рівень, значно знизився низький і нульовий та підвищився високий рівень досліджуваного феномена особистості. Його динаміку показано в табл.2.

Таблиця 2.
Динаміка співвідношення рівнів екологічної активності учнів 1-4 класів.

Рівні	Експериментальні класи		Контрольні класи	
	констатувчий	контрольний	констатувчий	контрольний
	%	%	%	%
нульовий	10,9	4,5	9,9	9,1
низький	36,4	14,5	37,8	37,8
середній	40	55,4	38,7	40,5
високий	12,7	25,5	11,7	12,6

Той факт, що за період експериментальної роботи ми змогли підвищити рівень сформованості досліджуваного феномена особистості засвідчує, що принципові основи теоретичного підходу і можливого варіанту перетворюючого експерименту по реалізації комплексної програми взаємодії вчителя і

учнів пройшли апробацію і показали позитивні результати $t=4.3$ /. Критерій розподілу Стъдента $t>4$ / дозволяє говорити про те, що одержані зміни не є випадковими і на рівні вірогідності 0,1% є суттєвими /достовірними/.

Як видно із представленої вище таблиці, у звичайних умовах організації навчально-виховного процесу зростання рівнів екологічної активності не відбувається: в контрольних класах процентний розподіл школярів за чотирьома рівнями досліджуваного феномена /нульовий, низький, середній, високий/ із незначними змінами співпадає. Це свідчить про те, що традиційні умови організації діяльності учнів не є сприятливими /швидше виступають нейтральними/ для розвитку у школярів екологічної активності.

Наведена таблиця підтверджує ефективність реалізованих педагогічних шляхів і умов вдосконалення системи стимулювання екологічної активності молодших школярів на уроках з української і російської мови і читання, оскільки порівняння початкового і кінцевого зрізів в експериментальних та контрольних класах дозволяє констатувати: суттєве скорочення кількості учнів, яким раніше був притаманний нульовий рівень екологічної активності /в експериментальних класах на - 6,4%, в контрольних - на 0,8%/ і низький /в експериментальних класах - на 11,9%, в контрольних змін не відбулося/; збільшення кількості школярів, що досягли середнього рівня /в експериментальних класах - на 15,4%, в контрольних - на 1,8%; зростання кількості учнів, екологічну активність яких було віднесено до високого рівня /експериментальні класи - на 12,8%, контрольні - на 0,9%/.

Одним із завдань нашого дослідження було виявити,

школярі якого класу найбільш сприйнятливі до виховних впливів. Тому ми вважали за потрібне простежити за якісними змінами екологічної активності учнів від першого до четвертого класу. Одержані результати наводимо в табл.3.

Наведені в таблиці дані засвідчують, що починаючи з першого класу, кількість учнів з низьким рівнем екологічної активності постійно зменшується /1 кл.-на 21,5%; 2кл.-на 22%; 3 кл. - на 27,1%; 4 кл.- на 21,9%/. У всіх класах значно зріс і середній рівень. Але, якщо в 1 класі він складав 19,2%, у 2 кл - 17,1%, то відповідно у 3 і 4 класах - 16,2% і 12,4%. Спостерігалось зростання і високого рівня екологічної активності /1кл.-на 10,4%; 2кл. - на 13,4%; 3кл.-на 18,6%; 4 кл.- на 9,5%/.

Таблиця 3.

Динаміка екологічної активності учнів 1-4 класів.

Класи	Р І В Н І							
	на початку експерименту				в кінці експерименту			
	нуль-	низь-	серед-	висо-	нуль-	низь-	серед-	висо-
	вий %	кий %	ній %	кий %	вий %	кий %	ній %	кий %
1 кл.	12,5	42,6	38,1	6,8	4,4	21,1	57,3	17,2
2 кл.	8,5	28,2	42,5	20,8	-	6,2	59,6	34,2
3 кл.	21,6	49,3	29,4	-	13,6	22,2	45,6	18,6
4 кл.	-	28,6	46,4	25	-	6,7	58,8	34,5

Таким чином, у процесі проведення дослідно-експериментальної роботи ми встановили деяку взаємозалежність переходу учнів початкових класів від одного рівня сформованості екологічної активності до наступного. Так, наприклад, від низького рівня до середнього перейшла переважна більшість

школярів усіх класів. Він став, як і передбачалось, домінуючим. Але перехід від середнього до високого рівня вже не такий інтенсивний. Це пояснюється тим, що високий рівень розвитку досліджуваного феномена особистості вимагає значно більших емоційних, інтелектуальних, волевих і практичних зусиль від кожного учня.

Проведене дослідження допомогло виявити також характер взаємодії між окремими компонентами екологічної активності особистості молодшого школяра /афективним, когнітивним, аксіологічним і праксеологічним/. Нами встановлено, що афективний компонент є домінуючим на даному віковому етапі, так як без емоційного сприймання навколишнього середовища, багатства і різноманітності асоціацій, почуттів процес набуття природоохоронних знань не буде ефективним. Аксіологічний компонент пронизує як сприймання, так і пізнання та діяльність людини.

Окрім того, в процесі роботи у школярів сформувалась певна група позитивних екологічних мотивів, які виявлялись у прагненні бережно і з любов'ю ставитись до природи, з'явилась обов'язкова звичка читати описи природи в художніх творах. Стимулювання екологічної активності на уроках мови і читання позитивно вплинуло і на формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Одержані результати дозволяють стверджувати, що основні завдання дослідно-експериментальної роботи вирішені і положення гіпотези доведені.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

1. Визначено і обґрунтовано суть поняття "екологічна активність особистості молодшого школяра" як динамічної системи та

їх структурні компоненти.

2. Розроблено основні критерії, що характеризують школяра з точки зору його стосунків з природним оточенням: наявність емоційного досвіду спілкування з природою; знання моральних норм і правил поведінки людини в природі, розуміння суті явищ, що відбуваються; наявність ціннісних орієнтацій відносно природи; сформованість виконавчих та організаторських умінь і навичок перетворення і відтворення навколишнього середовища, вияв при цьому ініціативи і творчості. На основі названих критеріїв визначено рівні сформованості екологічної активності особистоті /нульовий, низький, середній, високий/.

3. Доведено, що рушійною силою досліджуваного феномена особистості виступає взаємодія зовнішніх стимулів і внутрішніх мотивів. Зовнішні - це сама природа, безпосереднє чи опосередковане спілкування з нею, зміст програмового навчального матеріалу, внутрішні - потреби, мотиви, інтереси, ідеали.

4. На основі структурно-компонентного аналізу екологічної активності встановлено, що афективний компонент є домінуючим в даній системі, так як емоційно-чуттєве сприймання навколишнього світу створює можливість набуття знань в науково-логічній формі; що аксіологічний компонент пронизує всі аспекти діяльності людини: ні сприймання, ні пізнання, ні перетворююча діяльність не існують без емоційної оцінки, що особливо характерно для учнів молодшого шкільного віку.

5. Дослідження підтвердило, що у процесі стимулювання екологічної активності у школярів формується комплекс якостей і властивостей, необхідних для їх розвитку: чуйність, вразливість, підвищена сприйнятливість; інтерес до явищ і предметів природи, потреба набуття природоохоронних знань; творча

уява, образне мислення, необхідність, надавати оцінці не тільки твори літератури та мистецтва, а й власну діяльність.

6. Визначено та перевірено в ході формулюючого експерименту педагогічні умови стимулювання екологічної активності молодших школярів на уроках мови і читання:

- доповнення змісту навчального матеріалу з української та російської мови і читання матеріалами екологічного спрямування;

- застосування при вивченні навчального матеріалу форм, методів, прийомів, що впливають на афективний компонент активності особистості /екскурсії, уроки мови на природі, казки/; на когнітивний /ігрові методи, фенологічні та екологічні оповідання-загадки/; на аксіологічний/ інтегровані уроки, п'ятихвилинки поезії, ситуативні завдання/; на праксеологічний /виконання різноманітних творчих завдань/. Як підтвердило дослідження, найефективнішим методом стимулювання екологічної активності є метод набуття емоційно-чуттєвого досвіду безпосереднього чи опосередкованого спілкування з природою, який діє практично на всі компоненти активності особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Зокрема, вимагають більш глибокого і системного вивчення і узагальнення питання міжпредметного підходу до засвоєння природничого матеріалу в початкових класах, вивчення потенційних можливостей інших навчальних предметів початкової школи з точки зору стимулювання на їх матеріалі екологічної активності.

Основні положення роботи викладені в таких публікаціях автора:

1. Экологическое воспитание на уроках русского языка: Методические рекомендации для учителей начальных классов. -

Черкаси, 1988.-41с. /в соавторстве, 90%/

2. Экологическое воспитание младших школьников при изучении пейзажной лирики в начальных классах: Методические рекомендации. - Черкаси, 1988.-33с./ в соавторстве, 90%/

3. Экологическое воспитание младших школьников при изучении тем сезонного характера на уроках русского чтения во 2 классе: Методические рекомендации.-Черкаси, 1989.-31с./в соавторстве, 85%/

4. Подготовка студентов к осуществлению экологического воспитания на уроках внеклассного чтения: Методические рекомендации.-Умань, 1991.-59с./ в соавторстве, 90%/

5. Особенности работы по экологическому воспитанию шестилетних первоклассников: Методические рекомендации.-Днепропетровск, 1991.-80с./ в соавторстве, 50%/

6. Підготовка учнів до сприймання нового тексту //Початкова школа.-1992.-№9-10.-С.29-32/ у співавторстві, 50%/

7. Уроки внеклассного чтения как средство повышения уровня экологической активности школьников 3б.наук.праць.Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи -Умань.-1993.-С.135-143.

8. Підготовка учнів до сприймання нового тексту - важливий етап уроку читання. 3б.наук.праць.Навчально-виховний процес в середній і вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи.Вип.1.-Умань,1992.-С.58-61.

9. Виховання почуття прекрасного під час проведення екскурсій в природу //Екологічне виховання в закладах народної освіти: Тези доп.-Черкаси,1990.-С.26-28.

10. Про стан екологічного виховання молодших школярів //Екологічне виховання в закладах народної освіти: Тези доп.- Черкаси 1990.-С.69-70.

11. Підготовка студентів до здійснення екологічного виховання у школі //Екологічне виховання в закладах народної освіти: Тези доп.-Черкаси, 1990.-С.29-30.

A.P.Voloshina Ecological activity stimulation of the elementary school pupils.

The thesis is promoted to maintain candidate scholar degree is pedagogics; speciality 13.00.01; theory and history of pedagogics: Ukrainian State Pedagogical University Kiiyv 1995.

The author, while utilizing the ecological activity of elementary school pupils personality notion, its inside and outside stimulating factors worked out major methods of elementary school pupils ecological activity stimulation in general school pupils ecological activity stimulation in general school training process efficiency of which experimentally provable.

Close attention is attached to the ways of influence on affective, cognizable, axiological and praxiological components of personality, based on 3-level model which create necessary grounds for increasing pupils ecological activity and promote responsible attitude to environment.

Волошина А.П. Стимулирование экологической активности младших школьников /на материалах уроков языка и чтения/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, - УГПУ им. М.П.Драгоманова.-Киев, - 1995.

На основании определения понятия "экологическая активность личности младшего школьника", её структурных компонентов, внешних и внутренних условий её активизации разработана методика стимулирования экологической активности детей

младшего школьного возраста в условиях учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы, эффективность которой проверена экспериментально.

Установлено, что воздействие определенных форм, методов и приемов на аффективный, когнитивный, аксиологический и праксеологический компоненты активности личности, которая базируется на трехуровневой модели, создает предпосылки для повышения уровней экологической активности школьников и способствует формированию ответственного отношения к окружающей природной среде.

Ключові слова: екологічна освіта і виховання, екологічна культура, екологічна активність, стимулювання, молодший шкільний вік.

Підписано до друку 24.04.1996р. Об'єм 1,2. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 100пр. Зап. 104. Безкоштовно.
Дод УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, П'ярогова, 9.